

EL POLITIC I LES SEVES ASPIRACIONS
(Sobre ètica, política i apoliticisme)

RAIMON OBIOLS

Fundació Campalans

Barcelona, Novembre 1990

El polític i les seves aspiracions
(Sobre ètica, política i apoliticisme)

Introducció

Haig de començar excusant-me perquè, a diferència del que sol succeir en l'inici de moltes conferències, els anuncio que em temo que seré llarg. I també perquè, a diferència del que sol succeir quan un conferenciant comença dient "seré breu", em temo que la meva amenaça es complirà. Per tant, els presento excuses anticipades.

També voldria explicar-me, prèviament, sobre la preparació o l'enfocament de la meva intervenció. Com poden veure, jo participo, com a polític i en tant que polític, en un cicle de conferències que s'anomena "Ètica i política", després que ho hagin fet prestigiosos filòsofs i catedràtics d'ètica, i en un context molt precís (del que la pròpia iniciativa d'organitzar aquest cicle i de donar-li aquest títol en són una bona mostra) en el que es tendeix a col·locar aquests dos termes - ètica i política - com a conceptes en contraposició i gairebé en antagonisme.

Aquest context, no ens enganyem, tendeix a imposar la idea que els polítics, en general, són uns poca-vergonyes, i que si n'hi ha alguns que escapen a la regla, aquests constitueixen una minoria d'ingenus.

Fa poc em succeí el següent. Va aparèixer, en una revista il·lustrada, un reportatge fet al meu domicili. En aquest reportatge s'hi podia llegir la frase "la vivienda es modesta, parece evidente que no ha medrado". Així estan, doncs, les coses.

Ara: aquest "medrar" - tan castís - com l'hem de traduir, com l'hem d'interpretar? Com un elogi o com un retret? No he pogut esbrinar-ho, com tampoc no vaig poder treure cap conclusió de la frase de l'actual president de la Generalitat que vaig escoltar un dia al Parlament: "vosté, sr. Obiols, llegirà molts llibres". frase que per cert produí sonores riallades en la banda dreta de l'hemicicle, suposo que per part de col·legues parlamentaris que consideren que llegir llibres i dedicar-se a la política són activitats incompatibles.

L'explicació prèvia que els hi volia donar és que, en tant que polític que mira de llegir tot el que pot, la meua línia en aquesta conferència no serà de defensa sinó d'atac. No consistirà a defensar la idea que ètica i política poden ser compatibles, sinó a afirmar la tesi segons la qual em semblen difícilment compatibles l'ètica i les actituds apolítiques.

Per a mí, l'acció política, o la preocupació activa per les coses públiques, les coses de la política, constitueixen una dimensió essencial de la persona i, per

tant, la idea segons la qual sense tenir una preocupació activa per la política es pot ser una persona completa em sembla una idea incorrecta.

La política com a "dimensió essencial de la persona completa"

En el curs de la meua intervenció em referiré sovint a Hannah Arendt. La citaré sovint perquè crec que el seu pensament és avui d'una extraordinària actualitat i perquè coincideix amb la seva obsessió d'assenyalar que una de les grans qüestions irresoltes en el nostre món contemporani és la d'integrar la política en la nostra concepció general de la cultura.

Nascuda a començaments de segle a Königsberg - la ciutat de Kant, em sembla -, Hannah Arendt fou deixeble i amiga de Jaspers i Heidegger. Jueva d'origen alemany, emigrà a França l'any 1933, per raons evidents i per raons no menys evidents als EUA l'any 1941. Allí desenvolupà bona part de la seva obra. És l'autora de la primera gran reflexió sobre els totalitarismes contemporanis "El sistema totalitari" i, sobretot, una persistent i lúcida defensora (en obres com "La condició de l'home modern") de la idea que la política (l'acció o la preocupació activa per la política) constitueix una dimensió essencial de la persona completa. O de la seva conseqüència: la idea - que avui resulta clarament provocadora - segons la qual una persona políticament apàtica és una persona amoral.

Hannah Arendt reaccionà contra el fet obvi que, al llarg dels segles, els filòsofs han considerat l'acció política com una activitat més aviat imperfecta: en darrera instància, com una activitat que cal evitar. Per a usar les seves paraules, Arendt s'afrontà a "la vella hostilitat dels filòsofs davant la "polis"".

Una conseqüència d'això és precisament que, en el passat i també avui, es considera incompleta, mancada, mutilada, aquella persona que no disposa de la capacitat d'apreciar una obra d'art, una peça musical, la bona literatura; però en canvi, el consens general és que no hi ha res a dir d'aquella persona que es vanagloria d'un desinterés absolut i total pel afers públics i per la política.

Arendt capgira radicalment aquest punt de vista. Per a ella, la política, com la moral o la cultura, formen part integral de l'existència humana.

Així, de la mateixa manera que aspirem que les persones (per exemple, els nostres fills, o els infants que eduquem) disposin de coneixements, de sensibilitat estètica i de criteris morals, hem d'aspirar també a que s'interessin d'una forma activa, per l'estat del món.

Si una persona inculta o insensible apareix com una persona mancada, mutilada, incompleta, el mateix es pot dir d'una persona políticament apàtica. Cal, així, incloure entre les virtuts cardinals una preocupació activa per la comunitat i pel món.

Més encara: si l'ètica sorgeix de la consideració dels altres, si concebia l'entorn de quines actituds hem d'adoptar en relació als altres, la ètica fa sense dubte referència al capteniment de les nostres relacions interpersonals, però també al capteniment de les nostres actituds i activitats més àmpliament socials. En aquest sentit, la política és un "vehicle de la moral", tal vegada el més important, perquè les decisions polítiques afecten la vida de molta gent.

La conclusió, des d'aquest punt de vista, és òbvia: la persona políticament apàtica no és sols una persona incompleta, sinó que és també una persona amoral.

Aquest seria un contraatac molt nitid a la idea avui difosa - i sovint no innocentment difosa - que situa l'acció política en un parèntesi permanent de sospita.

L'apolític és amoral?

A partir d'ací, jo voldria desenvolupar dues línies interpretatives per a tractar d'explicar-nos perquè aquesta afirmació anterior - "la persona políticament apàtica és una persona amoral" - apareix tan clarament inassumible per l'actual sentit comú.

Es tractaria, a través d'aquestes dues línies d'interpretació, d'explicar-nos a nosaltres mateixos perquè avui simplement no és concebible que li puguem dir a una persona que es vana del seu apoliticisme o del seu menyspreu més absolut per a la política i els polítics, que és una persona amoral.

És evident que avui això no és massa factible. Hauríem de demanar-nos perquè.

En una de les línies de resposta, podem seguir el fil d'Hannah Arendt, un fil que es mou, en profunditat, al llarg de la història del món occidental.

En una segona línia, ens podem moure més en la superfície i la conjuntura, més en el terreny de l'actualitat de la pròpia política i de les seves formes, els seus instruments, les seves imatges. (I avanço ja que en aquest terreny tractaré d'arribar a una conclusió que és la següent: s'ha dit a vegades de mí que sóc un polític que reacciona contra la tendència a convertir la política en espectacle. No és exactament així: el problema actual de la política, o el problema de la política actual, no és que sigui un espectacle. El problema és que massa sovint l'espectacle és dolent. Relats dolents, guions dolents, actors dolents...

Anem doncs, si em permeten, a la primera línia.

En l'obra d'Hannah Arendt que es titula "Human Condition", traduïda per "La condició de l'home modern" o, en algunes edicions europees, per "Vita activa", es parteix de la distinció tradicional entre "vida activa" i "vida contemplativa".

Així, les condicions de l'existència humana - la vida mateixa, la natalitat i la mortalitat, la pluralitat, la pertinença al món, la terra - són lligades a les activitats humanes que constitueixen la "vida activa". Arendt distingeix tres camps de la vida activa: el "treball", l'"obra" i l'"acció".

Després hi ha l'altre món, el món o la vida del pensament, de les idees. La "vida contemplativa", que hi fa referència, és considerada en el món antic, des dels grecs, com a més seriosa i important, més elevada, adhoc més sublim, més pròxima a la divinitat.

La "vida activa" - la del treball, lligada a les necessitats més materials; la de l'obra, lligada al que podríem considerar la textura més permanent de les societats, en els distints aspectes (per exemple l'estètic); la de l'acció (el "comerç dels homes", la política) - és en el seu conjunt jeràrquicament inferior a la "vida contemplativa".

La correlació jeràrquica ha variat, en part, al llarg dels segles.

Per als grecs, l'acció (la política), pròpia del ciutadà lliure, era jeràrquicament superior al treball i a l'obra. L'acció, la "praxis" era el camp de la llibertat que establia i mantenia la "polis", la ciutat, la democràcia.

En el cristianisme, sobretot després de Sant Agustí, la "vida activa" perd la seva significació específicament política i és arranada, rebaixada, al nivell del treball més estrictament lligat a les necessitats de la vida natural. L'únic terreny de la llibertat és, aleshores, l'àmbit no terrenal de la contemplació. La vida contemplativa esdevé, sobretot a l'edat mitjana, l'"única manera veritablement lliure de viure".

L'època moderna significa, aparentment, un capgirament radical: el treball adquireix la plaça més important (tant si és el treball del burgès àvid i emprenedor, com el del "proletari col·lectiu": ambdós assumeixen la màxima jerarquia, o almenys els papers principals: se situen al davant de la escena.

Però fins i tot en aquest context radicalment capgirat, el prestigi de la "vida contemplativa" segueix marcant les jerarquitzacions profundes. Encara que els actors situats al davant de la escena siguin els protagonistes de la "vida activa", i en particular del "treball", els guions de la representació són escrits d'acord amb el vell quadre de jerarquies.

Arendt escriu: "pretenc de dir, únicament, que l'enorme prestigi de la contemplació en la jerarquia tradicional, ha difuminat les distincions a l'interior de la "vida activa" i que, malgrat les aparences, aquest estat de coses no ha estat essencialment modificat per la ruptura moderna amb la tradició, ni després de la inversió de la seva jerarquia en Marx i Nietzsche. El quadre conceptual ha continuat més o menys intacte".

Què significa, això? Vol dir que, en la modernitat, per bé que la "vida activa" s'hagi elevat per damunt de la "vida contemplativa", en les seves articulacions internes hi juga encara l'enorme pes jeràrquic de la "vida contemplativa".

Excusint-me si aquests fragments de la meua intervenció apareixen un mica abstractes o abstrusos: crec que aquestes qüestions tenen una gran importància per a entendre moltes vicissituds de la política contemporània.

Per exemple: un dels efectes d'aquest "quadre conceptual" que ha romàs "menys intacte" al llarg dels segles (un efecte pervers, des del meu punt de vista, i que ha actuat sobretot damunt el camp de l'acció política de l'esquerra) ha estat, utilitzant conceptes manlevats a un interessant article de Xavier Rubert de Ventós, el predomini de la "política abstracta" per damunt de la "política figurativa". Comentant els esdeveniments increïbles de 1989, Rubert de Ventós conclouia el seu article dient: "Després de tanta anys de política avantguardista i doctrinària, cal tornar a una política simplement figurativa i versemblant".

Un altre efecte pervers molt lligat a aquest del "doctrinariisme abstracte" podria ser el predomini de les filosofies de la Història per damunt de les filosofies polítiques.

Permetint-me, en aquest sentit, dues citacions. La primera és de Tocqueville, i diu així:

"Un nou món necessita sempre una nova ciència política".

La segona, molt relacionada amb l'anterior, és d'Arendt:

"Cada vegada que l'època moderna ha tingut raons per a esperar una nova filosofia política, ha rebut en el seu lloc una filosofia de la Història".

Voldria aclarir què tracto de dir amb això. No es tracta del discurs plebeu. Tampoc de l'exaltació de l'acció per l'acció. No es la crítica ex-post d'un Marx combatent l'obrerisme que feia ostentació de la incultura. Allò que pretenc dir és que els esdeveniments del segle XX i particularment els més recents, que anticipen el segle proper (per exemple el final de la gegantina utopia política del comunisme) semblen donar tota la raó a aquells que, com Hannah Arendt, han alertat sobre el perill de les teories totalitzadores i unificades - per exemple sobre l'esdevenir històric - , fruit de la imposició del món de la "vida contemplativa" sobre el món de la "vida activa". O dit, en altres paraules, el perill de les grans construccions meta-socials, de les grans filosofies de la Història, imposant-se per damunt de les simples, modestes i pràctiques filosofies de la política fonamentades en els enfocaments pluralistes de les ciències socials.

Em moc, en el fil d'aquesta intervenció, en el solc del que ha estat una tradició minoritària, però que avui pot afirmar que tenia raó. I, repeteixo, es tracta d'una qüestió menys abstracta i més concreta del que pot semblar a primera vista.

Mirem-ne, per exemple, un altre aspecte. En nom de la Història, s'ha fet us i abús del concepte del "mal moral" hegelian, per damunt de l'imperatiu categòric kantian, ("actúa sempre de tal manera que el principi de la teua acció pugui ser

erigit en llei general"), que podia ser invocat en nom de la Política. La "moral de classe" de l'estalinisme ha estat la versió límit d'aquest procés ideològic, que implicava, de fet, l'expulsió de la ètica del món de la política. Els objectius històrics de la Classe, els objectius polítics del Partit, podien justificar-ho tot. I cobriren, de fet, una ingent quantitat de tragèdies i de crims.

Ara, en el tombant de segle, es tracta d'escollir. D'aquest punt de vista, crec que allò que interessa a l'esquerra és, d'una banda, evitar noves temptacions de globalització contemplativa i, de l'altra, innovar profundament les seves cultures polítiques incorporant-hi, molt centralment, una reflexió sobre la pròpia política. Amb una gran "modèstia epistemològica", evitar la pretensió d'interpretar el món i el seu avenir i concentrar-se, en canvi, en "l'anàlisi concreta" i en el joc de l'acció política.

Una concepció de l'acció política

Permeteu-me, arribats a aquest punt, un breu resum de quina és la concepció de l'acció política que ens proposa Hannah Arendt (una concepció, crec, extremadament atractiva). Es una concepció que es mou entre dos pols, i que ha estat precisament criticada per això, com si Arendt proposés dues concepcions distintes, que no és possible d'integrar.

D'una banda, Arendt planteja una visió agonística i individual de l'acció política. Un esforç agonístic (vol dir: equiparable al dels atletes en competició) per a guanyar als adversaris o donar d'un mateix la marca més alta. En aquesta activitat política, diu Arendt, "ens esforcem a sobresortir a través d'un impuls apassionat per a mostrar-nos a nosaltres mateixos mesurant-nos amb els demés". Per a fe-nos "visibles" i "transparentes" davant els altres.

L'acció política pren un caràcter de joc o de competició, basada en l'habilitat, l'enginy, l'esforç i la força, per a vèncer els adversaris i superar-se un mateix. L'ambició, la vocació o la casualitat (si voleu, el destí) porta a alguns a aquest tipus d'acció agonística.

En l'altre extrem de l'arc, hi trobaríem una altra acció, ja no basada essencialment en el joc del "poder i la glòria" sinó en els conceptes de "llibertat pública o de felicitat pública". És a dir, més fonamentada en un punt de vista realista i participatiu, més referit als afers i activitats de direcció democràtica dels afers públics, i més en termes de cooperació que de competició.

En aquesta acció política, el ciutadà "mentalitzat políticament" no està motivat prioritàriament pel desig de l'èxit sinó pel que Arendt denomina "Amor mundi", l"amor del món". Això vol dir, a la meua manera de veure: el plaer de llegir el diari al matí, la curiositat activa per les coses de la teva comunitat i del teu món, el plaer d'actuar en equip, l'atractiu d'una acció no focalitzada a obtenir uns resultats només per a tu sol sinó per als altres. Vol dir, en resum, un concepte de l'acció política ja no com a passió individual, com a competició

agonística (acció professionalment connotada, en els nostres dies) sinó com a joc col·lectiu fonamentat en interessos, però també en valors i motivacions morals.

Vegeu, per exemple, com Arendt comentava el moviment estudiantil dels anys seixanta als EUA:

"Què succeí, en realitat? Tal com ho veig, per primera vegada després de molt temps, sorgí un moviment polític que no sols es mantingué sobre la base de la propaganda sinó que actuà, i a més actuà quasi exclusivament partint de motius morals. Al costat d'aquest factor moral completament sorprenent en el camp d'allò que s'acostuma considerar com un simple joc de poder i interessos, penetrà en la política una altra experiència nova per al nostre temps: resultà que actuar és divertit".

Afegeix Arendt:

"Aquella generació descobrí allò que el segle XVIII havia anomenat felicitat pública. Que significa que quan l'home pren part en la vida pública s'obre a ell mateix una dimensió de l'experiència humana que, d'altra forma, romandria tancada per a ell, i que d'alguna manera constitueix una part de la "felicitat" completa".

Relaciono aquestes paraules amb una altra citació, aquesta de George Orwell, que es contraposa a una frase posterior que es féu famosa (crec que del "Calígula" d'Albert Camus): "els homes moren i no són feliços". Orwell escrigué això, en els anys trenta: "els homes només poden arribar a ser feliços quan no creuen que l'objectiu de la vida és la felicitat".

He comentat en algunes ocasions el que és la meva experiència pel que fa als vells militants de l'esquerra: obrers, polítics, sindicalistes. Gent que no ha tingut precisament la vida fàcil (el nostre segle i el nostre país no han estat tendres amb ells): però gent que s'ha fet vella, en general, amb un sentit de l'humor, amb una comoditat i - afegiria - amb uns nivells de realització personal clarament superiors a les situacions de vellesa sovint hipocondríaca i trista del món de la burgesia - petita i gran - dels qui han actuat amb les regles d'or de l'apoliticisme de la més estricta observància (el "no t'emboliquis", el "prepara't un racó per a una vellesa feliç", etc. Aquesta experiència m'ha portat a considerar que Orwell té raó, i que el concepte de "felicitat pública" que Arendt recupera dels revolucionaris americans del segle XVIII no és ni molt menys una abstracció ideal.

El poeta català Joan Brossa ha expressat amb altres paraules quelcom de semblant. En una enquesta de "Serra d'or" sobre les experiències de la guerra civil, Brossa responia:

"La guerra em va centrar. Vaig comprendre l'eficàcia d'una divisa que m'ha colpit sempre i m'ha ajudat a sobreviure: treballar, treballar, treballar, però no lligar-te mai al resultat de la feina. O dit d'una altra manera, saber mantenir-te lliure".

Ara: aquesta llibertat, com es garanteix sinó és - com diu Brossa - no lligant-te a tu mateix?

Ací hi hauria elements de discussió per a oposar a la concepció, avui de moda, de l'"individualisme democràtic", expressió que no sols és incoherent, sinó que és, des del meu punt de vista, molt concretament perillosa. Caldria recordar ací l'alerta de Finkelkraut: "quan la llibertat individual s'imposa totalment sobre la llibertat política, la llibertat està amenaçada".

Els abismes de la política

Agafem ara un segon fil conductor. Mirem el present que és, clarament, un període de reducció de l'espai de la política, d'afluixament del nexa societat civil - societat política, de crisi d'adequació de les formes-partit, d'ensulsiada del comunisme, de canvis accelerats, de qüestionament de moltes de les velles creences polítiques, etc.

En aquest present, com assenyalava a l'inici de les meves paraules, la idea imperant és la que presenta la política com una cosa tèrbola, sòrdida, bruta, o simplement inferior.

Hem vist, fins ara, com una determinada jerarquització, al llarg dels segles, pot explicar facetes molt importants d'aquest present (i també d'aquesta idea imperant de fer política).

No es tracta, en aquest moment, d'anteposar una concepció ideal de l'acció política a les concepcions que avui la fan suspecta. Es tracta de situar-nos en una concepció completa de la política, que inclogui aquests dos pols de referència de la concepció d'Hannah Arendt, però que no prescindeixi, naturalment, de la consideració dels aspectes més negatius que pot assolir l'acció política, àdhuc dels més foscos, àdhuc dels més terribles.

No em refereixo, ara, als escàndols i misèries que sempre han acompanyat, com un lamentable contrapunt, la vida pública. Em refereixo als abismes de l'acció política. Els que evocava - i permeteu-me que el citi de nou - George Orwell, a mitjans dels anys trenta:

"La interconnexió entre el sadisme, el masoquisme, el culte de l'èxit, el nacionalisme i el totalitarisme és un tema monumental que gairebé no ha estat aflorat, i potser perquè parlar-ne passa per indelicat..."

"El feixisme s'associa sovint al sadisme, però quasi sempre aquesta associació la fa gent que no veu res de dolent en allò que de més baix té el culte de Stalin. La veritat és, evidentment, que els innumbrables intel·lectuals anglesos que llepen el cul de Stalin no són diferents de la minoria que s'ha entregat a Hitler o a Mussolini, ni d'aquests experts seriosos que reconeixen la "força", la "lluita", la "personalitat" o l'"apreneu a esdevenir tigres"..."

Orwell que fou un home de "vida activa" (ho saben prou bé alguns dels aquí presents, que el recorden lluitant a la 29 Divisió del POUM, molt ben dirigida, per cert, per un altre arquetip de la "vida activa", Josep Rovira) posava a la mateixa cassola als estalinistes, als feixistes...i als "yuppies" apolítics del seu temps. No estava per brocs.

"Tots ells", afegia, "practiquen el culte al poder i a la crueltat que triomfa. I és important remarcar que el culte del poder té tendència a associar-se amb l'amor a la crueltat i a la perversitat per elles mateixes".

La seva condemna de l'apoliticisme anava doncs més enllà, en contundència, que la pròpia radicalitat d'Hannah Arendt quan jutjava amoral l'apatia política. Al mateix temps, reforçava al màxim el dur judici moral d'Arendt contra l'apolític: perquè precisament els abismes de la política poden esdevenir tan terribles com ens ha ensenyat el segle XX, cap persona responsable, cap persona moral, pot deixar de fer-se coparticip de la política del seu temps.

Política en el món de la complexitat

El nostre és un temps de canvis - grans i ràpids canvis - i de complexitat creixent.

S'ha dit, i és cert, que l'any 1989 ha canviat la Història. El caràcter tumultuós i sorprenent, per a tots, dels esdeveniments recents són la millor argumentació contra qualsevol nou intent d'interpretar i preveure l'esdevenir històric d'una manera global.

En aquest món de la complexitat, l'esquerra (o si voleu el socialisme, que n'és avui l'element central) ha d'evitar un doble risc.

El primer deriva de la temptació (fonamentada en l'angoixa de no comprendre, de no saber) de construir o reconstruir una nova teoria unificada de l'esdevenir històric. Recordem ací, de nou, a Arendt, i a la seva recelosa actitud davant les filosofies de la Història.

El segon és el risc de l'acomodament al pragmatisme estràbic del dia a dia, a la manca de valors i de relat, a la manca d'idees, que porta a la "política freda", al distanciament del ciutadà, a la pèrdua de participació. Que du, per tant, potencialment, el risc d'exonerar els més forts (en termes econòmics, físics, d'informació, de sabers) de qualsevol tipus de responsabilitat i de control democràtics.

Pel que fa a aquest segon risc, ni hem de subvalorar la crisi de la política i de les seves formes, que sens dubte vivim, ni hem d'exagerar-la. Hem de ser conscients de fins a quin punt encara, en les societats com les que coneixem, la voluntat pública i la força de l'opinió poden decidir.

Caldrà molta creativitat, molta imaginació, molta capacitat innovativa per a pensar i fer la política en aquest món nou. Per exemple per a oferir bons espectacles en una societat que és, en bona mesura, una societat de l'espectacle.

Per exemple, per a trobar noves formes d'organització i d'acció polítiques, i per a autorreformat amb encert les que ja tenim.

Haurem de concebre aquestes formes d'organització i d'acció com a espais de realització dels valors que reconeixem, espais destinats a preservar, custodiar, enriquir els valors que defensem, microclimes on es pugui defensar aquesta "felicitat pública" (poseu-hi totes les cometes que vulgueu) que defensem.

I, sobretot, haurem d'evitar, en tot moment, l'escàndol de caure, en les nostres formes organitzatives i en la nostra acció, en situacions contradictòries amb el discurs que realitzem.

En aquesta perspectiva, la meua conclusió seria la d'afirmar que ens sentim amb la legitimitat i en el deure de combatre l'apoliticisme i de demanar a totes les ciutadanes i ciutadans que comparteixen els valors de l'esquerra i del socialisme que facin política (i ens farien feliços si la fessin amb nosaltres).

Una decisió d'aquesta mena - la d'actuar, la de fer política - potser va contra els temps (jo crec que no, que s'anticipa a allò que comença). Potser pot ser font d'errors, però, per regla general, d'errors bons i saludables.

Permetin-me, a propòsit, que acabi amb unes paraules de Leonardo Sciascia que resumeixen, a parer meu, la millor posició avui possible pel que fa a la qüestió que ens ha ocupat, la de la relació entre ètica i política.

Deia Sciascia:

"Parlant de política, Borges va dir - en una entrevista de quinze anys enrere - que n'havia fet la menys possible, tret del període de la dictadura. Però allò - afegia - no fou política sinó ètica".

"Pel contrari, jo m'he ocupat sempre en política; i sempre en un sentit ètic. Algú dirà que això ha estat la meua confusió i el meu error: voler intercanviar la política amb l'ètica. Però seria una ben saludable confusió i un ben feliç error si els italians, i especialment en aquests moments, hi caiguessin".

El mateix es podria dir - i recomanar - avui als nostres conciutadans.